

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЦЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 5

Серія
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ
1888–1896

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2003

ББК 63.3 (4 УКР)
Г 91

*Видано за підтримки Президента України
на замовлення Державного комітету
телебачення і радіомовлення України
за Програмою випуску
соціально значущих видань*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Редколегія тому 5:

Павло СОХАНЬ (головний редактор, д-р іст. наук, професор, чл.-кор. НАН України)
Ігор ГИРИЧ (відповідальний секретар, канд. іст. наук)
Ольга ТОДІЙЧУК (канд. іст. наук)
Упорядники: Віктор БРЕХУНЕНКО, Сергій КІРЖАЄВ,
Петро КУЛАКОВСЬКИЙ, Варвара ШУЛЬГА

Мовна редакція текстів М.Грушевського — Варвара ШУЛЬГА
Переклад з російської статей — Іван СВАРНИК
Переклад висловів іншомовного походження — Мирослав ТРОФИМУК

Автори коментарів: М.Бандрівський, В.Брехуненко, С.Кіржаєв,
П.Кулаковський, О.Мазур, О.Моця, В.Отрощенко, О.Русина

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 966-603-223-6
ISBN 966-603-276-7 (т. 5)

- © Інститут української археології та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2003
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2003
- © Передмови Фі.Сохань, П.Кулаковський, 2003
- © Коментарі, автори, 2003

РОЗДІЛ І

АРХЕОГРАФІЧНІ ЗАМІТКИ,
ПЕРЕДМОВИ ТА ПУБЛІКАЦІЇ
ДО ЗБІРНИКІВ ДЖЕРЕЛ

ПОХВАЛА В[ЕЛИКОМУ] КН[ЯЗЮ] ВИТОВТУ, кілька уваг про склад Найдавнішої русько-литовської літописі

I

Руські літописі Вел[икого] кн[язівства] Литовського, чи русько-литовські* — так називаємо ми писані руською мовою літописі, що мають на меті представити історію Вел[икого] кн[язівства] Литовського, — займають серед того роду пам'яток дуже важне місце і як історичні джерела, часом одинокі, для дуже важних моментів в історії Східної Європи, і як пам'ятки письменства й культурного життя дуже глухого, маловідомого періоду. А при всім тим для вислідження їх наука зробила ще дуже мало; неясним зістається і їх початок, і їх уклад, і їх культурно-історичне значіння*. Таке сумне становище їх в сучасній історіографії передовсім треба об'яснити станом їх традиції. Для Найдавнішої русько-литовської літописі, що є предметом цієї замітки (інакше: Літопись Даниловича-Попова, Перша литовсько-руська літопись, Літопись в[еликих] кн[язів] литовських) маємо текст з двох рукописей: т. зв. Одинцевичів або Супрасльської (тепер невідомої)*, виданої І.Даниловичем (латиницею і — видко — не дуже поправлено)¹ і т. зв. Слуцької або Порічської, виданої А.Поповим², та витяги з цієї літописі в тексті ширшої редакції Русько-Литовської літописі (інакше — Друга л[итовсько]-руська літопись), виданої [Т.] Нарбутом³. Тим часом, окрім названих, тепер відомо щонайменше⁴ п'ять кодексів тієї літописі,⁵ і раз по раз з'являються звістки, по більшій часті — на жаль, невиразні і

¹ Latopisiec Litwy i kronika Ruska etc., staraniem I.Daniłowicza, 1827 [Latopisiec Litwy i Kronika Ruska: z rękopisu słowiańskiego przepisane; wypisami z Wremiennika Sofijskiego pomnożone, przypiskami i objaśnieniami dla czytelników polskich potrzebnymi opatrzone. Staraniem i pracą Ignacego Daniłowicza. — Wilno, 1827].

² Ученые Записки второго отделения Академии наук, т. I, 1854 [Летопись великих князей литовских /Пригот. к изданию А.Н.Поповым // Ученые записки II отделения Академии наук. — СПб, 1854. — Кн. 1. — Отд. 3. — Предисловие. — С. 21–27. Текст летописи. С. 27–58] і особно.

³ Pomniki do dziejów litewskich, [Wilno], 1846.

⁴ Кажу так тому, що звістки про деякі дуже непевні, напр., про т. зв. відпис Русова, пор[івняй] Барбашева, Витовт, т. II, с. 293 [Барбашев А. Очерки литовско-русской истории XV века. Витовт. Последние двадцать лет княжения (1410–1430). — СПб, 1891. — С. 293] і Прохаски, оп. с[it.], с. 5. [Prochaska A. Latopis litewski. Rozbiór krytyczny. — Lwów, 1890. — S. 5].

⁵ А то: в збірнику Авраамки* (досі не видано), в кодексі Познанським (facsimile Р[усько]-Литовської літописі з нього в бібліотеці Оссолінських, № 2070), дві в бібліотеці Красінських в Варшаві (про них див. в розправі д. Карського, 11 і особно, с. 3 [Карский Е.Ф. О языке так называемых литовских летописей // Варшавские университетские известия. — 1894. — № 11. — С. 3]) і один в Синодальній бібліотеці — сі відомі напевно, про відомі лише з переказів не згадує.

недокладні, про нові находки*; між сими — один особливо цікавий, бо безпосередньо походить з того огнища, з яким зв'язаний був самий початок Найдавнішої русько-литовської літописі, розумію Кодекс Авраамки*, писаний 1495 р. “повелѣніемъ господина владыки епископа смоленскаго Іосифа”¹. При такім стані традиції тепер неможливе остаточне вияснення питань, які заходять про Найдавнішу русько-литовську літопись; всякі виводи, зроблені на підставі публікованих текстів, будуть мати лише тимчасове значіння і можуть справдитись або упасти, коли справа буде перестудійована на основі всього рукописного матеріалу. Се, одначе, не значить, що тепер всякі позитивні виводи неможливі; деякі питання можуть і тепер рішатись з певним і значним приближенням до правди; тільки належить не йти в них дуже далеко, аби не були на піску збудовані.

Вищесказане належить до тієї, невеликої вправді, літератури Найдавнішої русько-литовської літописі, яка повстала в недавніх роках: розумію розправи проф. Смольки — “Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa rusko-litewskiego”², д-ра Прохаски — “Lapisiec litewski, rozbiór krytyczny” [Lwów, 1890], і дві замітки д[обродія] Тихомирова³. Деякі виводи тих студій, певно, удержаться, тимчасом, як проби роз'яснити деякі більш компліковані питання, остаточного порішити справу тієї літописі, остануться гіпотезами, і то хиткими, доки не буде зужита вся сума відомого рукописного матеріалу. Тож і сі замітки мої роблю лише тимчасово, і тільки дещо можна буде в них уставити як певні факти.

Зберім до купи головніші виводи дотеперішніх студій. Передовсім не підлягає найменшому сумніву, що так звана Найдавніша літопись русько-литовська є конгломератом осібних утворів, сполучених механічно і далеко менше прилаштованих до себе, ніж складові частини, напр., Найдавнішої руської літописі або літописі Київської (XII в.)* і так передовсім самою зверхньою формою розрізняються: а) прагматичне оповідання про відносини Кейстута й Ягайла, попереджене вступом про відносини Кейстута й Ольгерда і доведене до того, як утік Витовт до німців (1382 р.) — се

¹ ПСРЛ, Т. XVI, С. 319–320 [Летописный сборник, именуемый летописью Авраамки // ПСРЛ. — СПб, 1889. — Т. 16. — С. 319].

² В “Pamiętnik’u” wydziału hist[oryczno]-filozoficznego Akad. Um. T VIII, і осібно [Smolka S. Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa rusko-litewskiego, Rozbiór Krytyczny // Pamiętnik Akademii Umiejetności w Krakowie wydziału filologiczny i historyczny. — Kraków, 1889. — Т. VIII. — S. 1–55].

³ Два польских труда о западнорусских летописях (Шараневича и Смольки). — Журнал Минист[ерства] нар[одного] просв[ещения], 1891, I (т. 273) і рецензії розвідки д-ра Прохаски, *ibid[em]*, 1893, V (т. 287); вони, правда, здебільшого обмежуються переказом змісту тих розправ, але по дорозі дають і самостійні уваги. На жаль, досі не видана розправа того ж Тихомирова про русько-литовські літописі, представлена 1881 р. в Петербурзьку академію і призначена тоді до друку в його виданнях*. [ЖМНП. — 1891. — Кн. 2. — С. 400–412; 1893. — Кн. 5. — С. 253–267].

“повість” або “сказаніє”, уживши давньої термінології; b) епізодичне оповідання літописне про події з років 1383—1396 (вид. Попова, с. 34—41) і з р[оків] 1429—1435, з цілком відокремленим епізодом за Поділля (вид. Попова, с. 44—53) і — с) записки літописні*.

Записки літописні вказують виразно, що свій початок мають з Смоленська: досить глянути, наприклад, на записки з р[оків] 1395, 1399, 1421, 1438, 1440. В різних версіях літописі ці записки літописні мають, однак, неоднаковий склад і обсяг, тож поки що початковий їх склад не можна докладно означити (так в рукоп[ісі] Супрасльській бракує записок з р[оків] 1395—1413, 1420, 1421, в рукоп[ісі] Порічській — деяких записок з р[оків] 1433, 1435); в відомих кодексах ся літопись Смоленська перебіта на дві частини оповіданням літописним, і так як вона перехована в р[у]к[опісі] Порічській, представляє сліди двох літописей: однієї — хронологічно розміщеної між оповіданням і другої — причепленої в кінці, що досягає р[оку] 1446 (вид. Попова, с. 56—58).

Часть, яку ми назвали літописним оповіданням, і яка також в оповіданні держиться порядку хронологічного звичайно, тільки означає час загальними означеннями (“той ж зими, того ж лета, на третье лето” і т. ін.), не маючи цифрових дат, поділяється, як означено, також на дві частини, получені цілком заокругленим, осібним оповіданням про Поділля (в рукоп[ісі] Порічській розділяють їх літописні записки з р[оків] 1395—1413, вставлені перед епізодом про Поділля). В обох частинах можна достерегіати також місцевий смоленський характер в записях: такі, напр., записі — про війну Святослава Смоленського з Литвою, що займають занадто багато місця як на загальнолитовську хроніку, про “перше взяття” Смоленська; такий же, хоч менш виразний, характер мають замітки про те, як Свидригайло вирядив єпископа смоленського Гарасима на посвячення (вид. Попова, с. 50) або про похід Михайла Жигимонтовича в Смоленську землю (ib[idem], с. 53.)¹. Написані вони патріотично — з погляду литовського, симпатії автора — по стороні литовських князів і спеціально — Витовта, навіть против князів смоленських, чого не достереігаємо в літописних записках, де, навпаки, в одному місці — про той сам факт “першого взяття Смоленського” оповідається з погляду князів смоленських (вид. Попова, с. 40—41 і 41—42)². За проф. Смолькою можна б сю часть назвати хронікою смоленською.

¹ На смоленський місцевий характер звісток літописі вже зауважив д-р Шараневич в розвідці: O latopisach i kronikach russkich. Rozprawy wydziału hist.-fil., t. XV (с. 371) [Szaranjewicz I. O latopisach i kronikach russkich XV i XVI wieku a zwłaszcza o “Latopisze Wielikoho kniazstwa Litowskoho i Żomojtskoho//” Rozpawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności. — Kraków, 1882. — T. XV. — S. 371]; ширший аналіз літописних відомостей з того погляду див. д-р. Смолька, op. c[it.] rozdz. III i IV.

² Се справедливо підніс д-р Смолька — op. c[it.], § 13. [Smolka S. Najdawniejsze... — S. 13].

Прагматичне оповідання про події до часу, як утік Витовт до німців, або повість про Кейстута й Ягайла, не має такого місцевого характеру, зате ясно проступає характер офіційний: мета його — оборона Витовта, його поведження в тих випадках і його прав на В[елике] князівство Литовське. Доведено залежність цієї повісті від мемуара самого Витовта, написаного для Ордена десь 1390 р., властиво — першої його половини¹, хоч повість не представляє собою невідлучного переказу, а змінює й доповнює німецький мемуар різними подробицями. Що певні відміни в самій формі відрізняють повість від оповідання літописного, про се було вже згадано: оповідання написано без років, в драматизованій формі, без всяких убічних екскурсів, з великою знаємістю речі. Той факт, що переховавсь латинський переклад цього оповідання, який кінчиться, власне, тіканням Витовта², дав підставу д-ру Смольці, а за ним і д-ру Прохасці бачити в нім цілість осібну, окремий акт офіційний, що існував осібно³. Але сей останній вивід, хоч правдоподібний, переходить вже в область гіпотез, в яку ми тут не вдаємось⁴.

II

Серед тієї часті літописі, що я назвав літописним оповіданням, видаються два епізоди, що вирізняються з-поміж інших, становлячи як би особні цілості, — се оповідання про Поділля і — похвала Витовту. Тут буде мова за останнє. “Похвала” ся (таку назву має вона в кодексах Порічським і Познанським: “Похвала о великомъ кнзи Витовте”) приходить в різних кодексах на іншому місці: в Супрасльським закінчує оповідання про боротьбу Жигимонта з Свидригайлом, в Порічським стоїть за звісткою про смерть Витовта, в Познанським — між звістками про коронаційні заходи і смерть Витовта. Пригім форма її: риторичний вступ і якийсь наче урваний кінець вводили в трудність дослідників, що не знали, яке їй місце в початковому плані літописі надати (так д-р Смолька уважав її вступом до “хро-

¹ *Scriptores rerum prussicarum*, t. II, [Leipzig, 1863], p. 712–713.

² Видав д-р Прохаска в “*Kwartalnik’y historyczny’м*”, 1888, I, з актової книги Литовської метрики р. 1502 [*Prochaska A. Przeklad ruskiego latopisca ks. Litewskiego na język łacinski // Kwartalnik historyczny. — Lwów, 1888. — Z. 2. — S. 196–205*].

³ Смолька, *op. cit.*, rozdz. VI i VII, Prochaska — *Latopisiec lit[ewski]*, p. 27 [*Smolka S. Najdawniejsze... — R. VI, VII; Prochaska A. Latopis... — S. 27*].

⁴ Цікаво б здати собі справу, чому в повість не увійшла друга половина мемуара, де Витовт скаржитьсь на відносини до нього Ягайла після повороту від німців. Можна догадуватись, що нарікання Витовта на Ягайла з Свиргайлом, що примусили його признатись до “руської віри”, які йдуть зараз по тому в мемуарі, не надавалися *ad usum domesticum* і примусили автора повісті спинитись — але се буде тільки догадка. Характерною відміною повісті в порівнянні з мемуаром (що почасти зауважив вже д-р Смолька — [*Op. cit. — S. 48*] р. 48) є те, що тимчасом, як мемуар є актом оскарження проти Ягайла, повість є ще й актом оборони поведження Витовтового в боротьбі його батька з Ягайлом.

ніки” подій по смерті Витовта¹, тимчасом як д[обродій] Тихомиров признавав неможливим, щоб похвалою оповідання починалося, замість кінчитись², а д-р Прохаска, уважаючи на брак закінчення, признавав її фрагментом, що в архетипі стояв без зв’язку з іншими частинами літописі³.

Цілоком припадково вияснилося, звідки вийшла ся “Похвала”, а разом стає ясным і її якесь неприкаянне становище в складі літописі. На се я й хочу звернути увагу в своїй замітці.

В останнім (IX) томі “Чтений” Київського історичного товариства, виданім перед кількома місяцями, проф. Соболевський подав (с. 219) запись з рукописного збірника слів Ісака Сирина* Петербурзької публічної бібліотеки⁴. З цієї записі довідуємось, що оригінал збірника був в Ко[н]стантинополі, і з нього якийсь Тимофей в маї—червні 1420 р. списав копію в монастирі Панмакаристи з розказу Гарасима, тоді єпископа Володимира-Волинського. З цієї копії списана була нова копія в р. 1428, вже в Смоленську, з розказу того ж Гарасима, що тоді був вже єпископом Смоленським. Очевидно, еп[ископ] Гарасим дуже вподобав той збірник і, замовивши для себе копію з нього в Ко[н]стантинополі, пізніше, перейшовши з Володимира до Смоленська, спорудив нову копію, може, для своєї нової катедри.

Запись в кінці книжки таким чином подвійна: передовсім списана запись Тимофея з 1420 р., далі йде запись другого писця, і тут, на початку її, з нагоди згадки про князювання Витовта знаходимо коротку картину його слави; по тому йде дата закінчення копії й пояснення про перехід еп[ископа] Гарасима, в часі між написанням першої й другої копії, з Володимира в Смоленськ, але тут запись, з цілою рукописсю разом, уривається.

Згаданий уступ записі про славу і силу в[еликого] кн[язя] Витовта був, безперечно, джерелом літописної “Похвали о в[еликому] кн[язі] Витовті”; на довід приводжу еп regard обидва тексти — записі і літописі (з рукописі Порічської, як поправніше виданої, означаючи ( ) цікавіші варіанти рукоп[исі] Супрасльської), зазначивши розбитим друком місця буквально подібні:

Найдавніша р[усько]-литовська літ[опись]

Запись 1428 р.

Она с[е] же книги переписана бысть книга с[в]ята на вторую книгу при

¹ Op. c[it.], § 7 [Smolka S. Najdawniejsze... — S. 7].

² Журн[ал] Мин[истерства] нар[одного] просв[ещения], 1891, I, с. 401 [ЖМНП. — 1891. — Т. 2 — С. 400].

³ Latop[isiec] litewski, p. 37–39 [Prochaska A. Latopis... — S. 37–39].

⁴ Соболевский А.И. Запись начала XV века. Чтения в Ист[орическом] об[ществе] Нестора Летописца, кн. 9, К., 1895, с. 219–222.

Похвала о великомъ кнзи Витовте. Таиноу царевоу таити добро есть, а дела великаго государя повѣдати добро ж есть. Хочю вамъ поведати о великомъ кнзи Александре (зовемомъ) Витовтѣ, Литовьскомъ и Роуськомъ, иныхъ многихъ земли государя; но поне иж есть писано: Братья, Бога боится, а князя чтите, тако ж и я хочю вамъ поведати о славномъ томъ государи; но немощно исповѣдати ни писанию предати дела великаго государя, яко бы не мощно комоу испытати высота небесная и глоубина морьская, тож бы мощно исповедати сила и храбрость того славнаго государя: сии князь великий Витовтъ — бяше ж емоу дрѣжаще великое княжение Литовьское и Роусское (и) иньи многыи земли, спроста реку: вся Роуская земля. Не токмо ж Роусская, но еще государь Оугорьской земли зовемый цесарь Римьскій оу великой любви живяше с нимъ. Таково ми ся оуверило некогда соущоу томоу славномуу государю, бывшю емоу оу своемъ градѣ в Лоуцку оу великомъ, и посла послы свои королю Оугорскому, цесарю Римьскому, и повеле ему быти к себе; онъ ж беза всякого ослушания ускорре приехалъ к нему и своею королицею, и честь великоу и дары многы подаваша имъ; оттоле ж в них оутвердися великая любовь. Како не почюдимся чти великаго государя: иж которыи земли на оустоце или на западе приходяче поклоняются славномуу государю, иж есть царь надо всею землею, и тои пришедъ поклонися славномуу царю великомуу князю Александроу. Еще ж и Турецкий царь честь велику и дары многы подавали славномуу госуда-

ВЕЛИКОМЪ КНЯЗИ
АЛЕКСАНДРѢ ЗОВОМО¹)
ВИТОВТѢ.

Тогда ко
емоу многа лѣтъ соущи
держашъ великое кня-
жение литовьское и
роусьское и иная вели-
кая княженья, спроста
рещи к сѣ роусь-
ская земля.

¹ Замість: зовомо¹.

рю; благовѣрному ж и христілюбиво-
моу царю Цариградскому и томоу с ним
оу великои любви живоущоу; також и
Ческое королевство великоу честь
держашу над славнымъ государемъ; ище
и Доньскій король великоу честь и дары
многы подаваше славному государю ве-
ликому князю Витовтоу. В та ж лета
брату его Якаилоу держашоу стол Кра-
ковьскаго королевства, а по лядскому
же я(зыку) зовемоу Владиславоу, и то-
моу с нимъ оу вилице любви живоущи,
— коли славныи государь Витовта на
которую землю гнѣвнѣ бы-
валъ (бываше) и котороую землю
хотяше казнити, королю жь Владиславу
всегда помощь дающеу.

Еще ж инии
цари оусточнии слоужахуть
емоу. Тако ж великии князь
Московьскій оу велице любви жи-
вляше с нимъ. Еще ж инии велиции
князи Немецкыи слоужахоуть
емоу со всеми городаы своими
и со земли; тыи ж великии
князи Немецкыи и по немец-
комуу языкоу мистрове. Еще
ж государь земли Молдовьс-
кыи и Басарабь(скія), по во-
лоскомуу (власкому) языкоу
воеводы. Тако ж и государь земли Бо-
льгарьской, по болгарьскомуу языкоу
деспоты. Еще ж инии велиции князи: ве-
ликии князь Тверьскій, вели-
кии князь Резаньскій, великии
князь Едоевскій великии князь и Но-
вѣгород великии и Псковь.

Тогда бахоу крѣпко
слоужахоуемоу вели-
цѣи князи: великѣи
князь московски,
великии князь тѣрь-
ски, великии князь
Рязаньски, великии
Новѣгородъ, великии
Псковь, и спроста
рещи весь роуьскыи
языкъ, чѣть и дары
подавахоуемоу. И тако
же слоужахоуемоу и
въсточныи великии цѣи
татарьскыи. Тако же и не-
мецкыи великии кня-
зи слоужахоуемоу со
всѣми грады своими
и съ землями: тѣ же
немецкыи князи по
немецкомуу языкоу
зовоми мистрове. Еще

И что ста (сопроста) реку, иж не обретяся во всем Помории ни градъ, ни место, иж бы не прислухали славнаго того государя Витовта. Тыи ж велиции государи цари, велиции князи и велиции земли, еще (же) писахомъ здѣ, и инии оу велицеи любви живоущи с ними, а инии крепко слоужахотъ емоу (славному господарю) и честь великоу, и дары великии, и дани многи приношаху ему, не токмо по вся лѣта, но и по вся дни. (Коли) славный государь великий князь Витовтъ на которую землю бываше гневен и которую землю самъ хотяше казнити или (пакы) сильныхъ своихъ воеводъ послати¹ где оусхочеть, и которому от тыхъ великихъ земель повелеваше к себе быти, они без всякого ослушания оускорѣ прихожаху и со своей земли к нему; и коемуоу господарю некакою ноуж (за которую нужу) немощноу быти, и онъ вси свои рати и силы посылаше на помощь на его сложбоу. Сии ж князь великий (Алексадро зовемыи) Витовтъ оу великои чти и славе пребываше.

же и инѣи велиции князи слоужать емоу, гдѣрь молдавьскон земли, тако же и басарабьскон земли: тѣ же велиции князи гдѣри молдовьскон земли по влѣсномоу¹) пазыкоу зовоми воеводы. Тако же и чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земель тѣхъ пазыковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзѣ сей, великоу чѣть и дары подавахотъ славномуоу господарю великомуоу князю Алексадроу зовоמוу Витоктоу, тако же и велики дары и дани приношахотъ емоу не токмо на всако лѣто, но и по вса дни. И ѿ тѣхъ великихъ земель котороמוу шподарю повелеваше к себе быти, шни безъ всякого шслоушания прихожахотъ к нему с' своихъ земель. Есть пакъ хочеть понти на котороую землю, на нихъ

¹ В Супрасль[сѣкій літописі]: посадити.

¹ Мае бути: власкомѣ.

(Далі оповідається за відносини Витовта до Орди).

САМЪ БЫВАШЕ КОЛИ
ГНѢВЕНЪ, ИЛИ ПAKЪ
СИЛНУХЪ СВОИХЪ ВО-
ЕВОДЪ ГДѢ ПОСЛАТИ
ХОЩЕТЬ, И НЕКОТОРИ
ЗЕМЛИ, КОТОРЫМЪ
ГДРЕМЪ ВЕЛѢШЕ К СОВѢ
БЫТИ, ИНО ТѢХЪ ВЕЛИКИХЪ
ЗЕМЛѢ ГДРИ БЕЗЪ ВСЯКО-
ГО ШЛОУШАНИА ПРИХО-
ДАТЬ СО ВСѢМИ СВОИМИ
СИЛАМИ НА ПОМОЧЬ И НА
ЕГО СЛѢЖЕВЪ. БѢТЬ ЛИ ПАКИ
ТѢХЪ ВЕЛИКИЪ ЗЕМЛѢ КО-
ТОРОМОУ ГДРЮ ИѢ ЗА
КОУЮ НОУЖЮ НЕМОЩНО
БЫЛО ПРИТИ, И ШНЪ
ВСѢ СВОИ РАТИ И СИЛЫ
ПОСЫЛАШЕ К НЕМОУ НА
ПОМОЧЬ И НА СЛОУЖЕВЪ.
ТОГДА БО БѢШЕ СЛАВНЫИ
ГДРЬ ВЕЛИКИ КНЯЗЬ
АЛЕКСАНДРЪ, ЗОВОМЫИ
БИТОВТЪ, ВЪ ВЕЛИЦѢИ
ЧѢИ И СЛАВѢ ПРѢБЫ-
ВАШЕ, ТАКО ЖЕ И ШТЕЧЬ-
СТВО ЕГО, ЛИТОВЪС АИ ЗЕ-
МЛѢ В ВЕЛИЦѢИ ЧѢИ ПРѢ-
СТОЯШЕ, И ВСЯКИМЪ ОБИ-
ЛЪЕМЪ ИСПОЛНАШЕСѢ, ТАКО
ЖЕ И НАРОДНА БѢШЕ МНОГО.

При порівнянні обидвох текстів зовсім ясно виступає їх зв'язок між собою; цілі уступи в них буквально подібні, в інших знову, при зміненій формі речі, приходять ті самі вирази. Притім, однак, текст літописі містить в собі далеко більше фактів впливу і слави Витовта: вступного оповідання про коронацію і дальшого, що йде за поданим текстом і спеціально займається татарською політикою Витовта, як він з своєї руки ставив ханів татарських — не знаходимо в тексті записі. З другого боку — оповідання записі далеко більш суцільне і консеквентне щодо свого укладу: автор, зазначивши володіння Витовта, зауважує, що на тому власть його не кінчилась, і що йому служили інші володарі, вчисляє їх — з початку “руського язика”, а далі чужих — і характеризує, в чім виявлялася їх залежність від Витовта: вони приносили йому дарунки, приходили до Витовта на його поклик, ставали з військом на його веління або, як не могли — то своє військо посилали; і се закінчується короткою заміткою про славу Витовта і добробут його держави. Не так в літописі: і тут стоїть на початку (поминаю тим часом риторичний вступ) згадка про володіння Витовта, по чому автор робить перехід (переходу такого бракує в записі): “не токмо ж Роусская (земля вся)”, але замість того, аби вчислити землі, що “служили в[еликому] кн[язю] Витовту”, вставляє цілком не до речі володарів, що “у любви жили з Витовтом”, аж потім іде реєстр тих, що “служили йому”. Вираз про за-помогу Витовту, коли він гнівався на яку землю, антиципировано й приложено до Ягайла; “цари оусточнии” втратили, властиво, значіння, бо осібно сказано попередку про турків, а нижче про татар оповідається ширше. В загальній характеристиці автор схаменувся раз, що вона не належить до всіх вчислених володарів і застерігся (“инии оу велицеи любви живоущи с ними”), а другий раз — загалом про всіх сказав про посилення помочі (так що про Ягайла буде двічі — загалом і спеціально). Все отсе надає оповіданню кошлатий вид. Зваживши се все, треба признати, що запись не могла взятись з тексту літописі¹. Можливе ще припущення, що писець записі відписав якусь похвалу, що була також джерелом літописної похвали; але самий факт такий дуже неправдоподібний — того роду записі все укладає сам писець звичайно. Далі — похвала записі не має признак осібного утвору, розпочинається ех abrupto і закоротка й суха на окрему похвалу; а знову так гладко і докладно уложена, що не виглядає абсолютно витягом або уривком. Нарешті — та картина сили й слави Витовта, яку там знаходимо, належить до останніх років його князювання, значить — до того, власне, часу, коли писець писав свою копію. Се все нахилає до переконання, що

¹ Є тільки одна подробиця, що могла б за тим промовляти: се лекція записі “власному” замість “власкому” (як в рук[опісі] Супрасльській); але, зваживши все вищесказане, прийдеться “власному” уважати за похибку друкарську.

маємо в записі утвір самого писця, що, отже, запись 1426 р. була джерелом, з якого повстала “Похвала” літописі.

Невідомий нам укладчик, надбавши сю запись, задумав ужити її для панегірика Витовту. Отже, причепив до неї риторичний, але доволі кошлатий вступ, де хотів, очевидно, повеличатися цитатами з Святого Письма*, але не вмів їх один до одного припасувати, далі розширив текст записі вставкою, нав'язною оповіданням про коронаційний з'їзд* (пор. вид. Попова, с. 46—47), а в кінці — також доволі невправно (так що насовується питання, чи не попсовано тут текст, хоч можна об'яснити і просто нездарністю автора) — “б'яше емоу н'їкколко от своих градовъ” і т. д. — причепив оповідання про те, як Витовт “давав царів” Орді татарській, прикрасивши се на закінчення ще двома метафорами “от книг” (якож река, превосходящи всю землю, человекы и скоты напояющи, а сама не умаляющися, також и славный государь и множество царей отпущаетъ на Орду, а оу негож множество царей (розумій — є в запасі) — яко ж бо от моря множество вод изходяще (в Поріч[ській]: “тако и от сего моудрость великого государя кн[язя] в[еликого] Витовта”).

Недокладне закінчення похвали спонукало польських учених достерігати тут на кінці пізніших додатків. Д[окто]р Смолька догадувався, що остатня метафора, що не має другої половини порівняння в рук[описі] Супрасльській, — є приписка на маргінесі, що належала зовсім до іншої статті — уривка про ріки з Найдавнішої літописі руської, що знаходиться в рук[описі] Супрасльській*, і випадково до “Похвали” причепилась, і що в *pendant** її якийсь писець вставив аналогічну метафору кілька рядків вище¹. Д[окто]р Прохаска вправді справедливо зауважив, що згадана метафора не могла бути глосєю з того гідрографічного уривка, але й він вважає обидві метафори за “надто кошлаті і недокладні”, щоб уважати їх плодом пера автора тієї ж “Похвали”, і признає їх також глосами пізнішими². Хоч ті метафори, і та, що на закінченні, — спеціально — не так ще неможливо зла (як то справедливо зауважив і д[обродій] Тихомиров³, але безперечно — “Похвала” закінчена, хоч би прийняти остатню метафору в цілості⁴, — незручно. Тільки в укладі “Похвали” ми вже бачили стільки доказів незручності укладчика, що і в незручній кінці бачимо його ж недотепну руку і не потребуємо припускати пізніших глос.

Що хотів зробити з сею похвалою укладчик, де думав її в літописі умістити — про се можна лише гадати. Мені правдоподібним здається, що ся

¹ Оп. с[it.], § 6 [Smolka S. Najdawniejsze... — S. 6].

² Оп. с[it.], р. 40 (і взагалі розд. VI) [Prochaska A. Latopis... — S. 40].

³ Журнал Мин[истерства] нар[одного] просв[ещения], 1891, I, с. 400 [ЖМНП — 1891. — Т. 2. — С. 400].

⁴ Чи другу половину упущено в рук[описі] Супрасльській, чи не було її у архетипі — сього на підставі тих двох кодексів, звісно, рішити не можна.

похвала мала закінчувати оповідання про Витовта, значить — стояти там же, де стоїть в рукописі Порічській — після оповідання за коронаційний з'їзд і смерть Витовта. Се й à priori* правдоподібніше, бо згоджується з звичайним планом “житій”, як зауважив вже д[обродій] Тихомиров, і знаходить собі, хоч нерішучу, підпору в укладі “Похвали”: як згадано, одна з її частей опирається на оповідання про коронаційний з'їзд. А що думка про таку похвалу не розвинулась у самого укладчика, а була піддана готовим утвором, яку він тільки розширив в міру своєї здарності, тож вона й зісталася такою ніби чужою вставкою й літописі, й пізніші писці пересовували її: в рук[описі] Супрасльській опинилась вона по оповіданні за боротьбу Свидригайла й Жигимонта, укладчик рук[описі] Познанської натомість, відкинувши риторичний вступ, злив її з оповіданням про з'їзд, з яким в'язалася вона, як бачили ми, своєю другою (по вступі) частиною.

З двох відомих кодексів літописі текст Супрасльської ближче стоїть до записі 1428 р., як то видно з наведених варіантів; але знову подекуди (напр., “посадити” Супрасль[ська] замість “послати” Поріч[ська] і записі) поправніші варіанти знаходимо в Порічській.

III

Вернімось назад, до складових частин Найдавнішої русько-литовської літописі. Я зазначив вже такі часті: а) літописні записки, б) літописне оповідання про події з означенням часу, але без років, с) повість про події до р. 1382. Я зазначив далі, що ся остання самою формою відрізняється від свого продовження. Тепер треба зауважити, що власне сі формальні ознаки зближують її з епізодом про Поділля, епізодом, що, як зазначилисьмо, становить осібну цілість і стоїть поза порядком хронологічним літописі: в обох уступах знаходимо те ж саме характерне, ніби епічне оповідання, не позбавлене певної краси й мальовничості, драматизоване подекуди розмовами, таке об'єктивне, ніби й спокійне зверху, а в дійсності — сторонниче й тенденційне. Тим часом в оповіданні, що назвалисьмо літописним, виступає звичайний книжник, охочий промовляти “от книг” і “от Писанія”, позбавлений всякого артизму, але не потайний щодо своїх симпатій та антипатій¹. Досить порівняти пертрактації Витовта з Ягайлом про Поділля з діалогами оповідання про відносини Кейстута—Витовта—Ягайла та пригадати резонерство літописного оповідання про смоленські події з р. 1387, щоб переконатись в вищесказанім².

¹ Тож мене трохи дивують доводи д-ра Прохаски (ор. с[it], с. 23), що, власне, знаходить подібність цілковиту між повістю і, як він зве, — “część pierwsza opisowa”, себто продовженням вступної повісті з р. 1383—1396 [Prochaska A. Latopis... — S. 23].

² Пор. Смольки, ор. с[it.], с. 51—52. Характерним здається мені діалог на с. 38 вид. Попова: не подібний він до діалогів повісті [Smolka S. Najdawniejsze... — S. 51—52].

Ані повість про відносини Кейстута та Ягайла, ані епізод про Поділля не мають місцевих вказівок. В остатнім пробували бачити щось спеціально-подільське¹, але для того нема підстави — і він, і повість про Кейстута й Ягайла могли бути написані в яким-небудь місті, аби де трапився чоловік обізнаний з литовськими справами, з державним патріотизмом і з симпатіями до Витовта спеціально. Кажу — обізнаний, хоч знову з деталей, з діалогів, що ті оповідання наводять, не треба виводити, що то був чоловік незвичайно близький до Витовта (як робить д-р Смолька — § 20): та детальність, ті автентичні розмови — не більш як літературна форма, подібно як розмова героїв Гомера, і в них далеко замітніше — незвичайний літературний хист автора. З тим міг він писати зарівно чи в Вільні, чи в Києві, чи в тім же Смоленську, куди ведуть нас інші складові частини літописі.

Смоленський місцевий характер тих складових частин привів д-ра Смольку до виводу, що літопись повстала в Смоленську. Центральна фігура в сій справі для нього — смоленський єпископ, потім митрополит Гарасим, що й після свого висвячення р. 1433 зостався в Смоленську. На думку д-ра Смольки — підвищення Смоленська до катедри митрополичої розбудило тут рух літературний, а до того Гарасим ще “безперечно був одною з найвидатніших фігур в історії руської церкви XV в.” (с. 18); отже, при катедрі розпочинається літопись в тіснім значінні того слова (літоп[ись] від р. 1432), а з тим повстає думка про історію попередніх часів: переписується літописна компіляція, перехована в рук[описі] Супрасльській (т. зв. “Хроніка Руська” Даниловича); Гарасим спроваджує з в[елико]княжого архіву офіціальний мемуар про Кейстута й Ягайла, хтось з оточення митрополичого продовжує його на підставі традиції й смоленських літописей, а р. 1436 описує боротьбу Свидригайла й Жигимонта; але з смертю Гарасима упадає той рух історіографічний, а переміни в політичних обставинах не сприяли династичній ідеї — прив’язанню до Кейстутового роду смоленського літописця: “В збірнім кодексі, що був архетипом двох відомих нам рукописей, зістався лише нагромаджений матеріал як свідцтво про замірену та несповнену задачу”².

Проти сієї гіпотези д-р Прохаска виставив цілком іншу; на його думку, літопись повстала не деінде, як в в[елико]княжій канцелярії литовській під пером дяків чи дяка: на то мають вказувати ті діалоги осіб, зачерпнуті з актів, такі вирази офіціальні, як “удари челом”, “покору учини”; тут укла-

¹ Шараневич, *op. cit.*, с. 378–379 (одначе, обережно), Тихомиров в ЖМНП, 1891, I, с. 405 (рішучо) [*Szaraniewicz I. O latopisach... — S. 378–379*].

² *Op. cit.*, § 11, 12, 25 [*Smolka S. Najdawniejsze... — S. 12, 25*].

³ “Najdawniejsze pomniki”, р. 53, “Latopisiec litewski”, р. 27. Д[окто]р Прохаска вказує на те, що латинський текст сього мемуара — “Origo regis Iagielo et Wylholdi, ducum Lithuanie” значиться в реєстрі в[елико]княжого архіву ще десь з полов[ини] XV в (1, с.) [*Smolka S. Najdawniejsze... — S.53; Prochaska A. Latopis... — S. 27*].

дчик мав офіційний мемуар про відносини Ягайла й Кейстута, перехований (як признає д-р Прохаска згідно з д-ром Смолькою)³ в в[елико]-княжій архіві, тут же міг він знайти офіційний мемуар про справу подільську, “решту зліпаяв літописями руськими, як умів, помагаючи собі пам’яттю та актами литовської канцелярії” (с. 27, 51, 56—57). Тільки тимчасом, як проф. Смолька датує, як ми бачили, сю роботу 30-ми роками XV в., д-р Прохаска відносить її до пізніших часів, по р. 1449, яким датує він звістку про перемир’я Казимира з Москвою, що стоїть в рук[описі] Пошанській по літописних записках (с. 48, 52, cf. с. 30).

Безперечно, в погляді проф. Смольки є багато гіпотетичного; про якусь особливу видатність Гарасима ми нічого не знаємо, літопись Смоленська велась і давніше, а д-р Прохаска справедливо зауважив, що про Гарасима і взагалі про справи церковні в літописних записках Р[усько]-Литовської літописі знаходимо ми дуже мало (с. 28, 52). Одначе признаємось, що гіпотеза д-ра Прохаски здається нам ще менш правдоподібною. Не думаємо, щоб мемуар про відносини Кейстута й Ягайла, хоч би був офіційний, не був відомий поза в[елико]княжою канцелярією, а виразних слідів якогось черпання з офіційних актів достерегти не можемо в літописі, так само як не достерегаємо яких-небудь специфічних знак канцелярського стилю. Але що особливо здалося б тоді дивним, се — місцевий смоленський характер, що показується в літописі; д-р Прохаска припускав користання з літописей смоленських (с. 28), але для такого “офіційного історіографа Литви, на якого, очевидно, Литва в той час могла спромогтись”, як каже д-р Прохаска (с. 28), чи кінчився світ на смоленських літописях? Вже з самого складу відомих кодексів, в які входить Русько-Литовська літопись, бачимо, як в Литві XV в. циркулювали різні збірники й витяги з руських літописей, до яких дочепляно Р[усько]-Литовську літопись (така “Хроніка Руська” Супрасльської рукописі, такий витяг з новгородських літописей в Збірнику Авраамки (див. передмову)¹. Нарешті доводом стає й “Похвала в[еликому] кн[язю] Витов-

¹ Тут до речі буде згадати, що недавно в “Описании” рукописей гр[афа] Уварова, спорядженім арх[імандритом] Леонідом (Систематическое описание etc., т. III, с. 65, № 1381) видрукувано історичні статті, що знаходяться в Порічській рукописі після Р[усько]-Литовської літописі, є то: “Летописецъ в великомъ кнзи московском”, коротенька генеалогія від р. 862, що кінчиться в[еликим] кн[язем] Дмитром Івановичем московським; короткий реєстр єпископських катедр земель руських і нарешті — “Летописецъ отъ в[еликого] кн[язя] Володимеря”, що обіймає витяги з літописі від посадження Володимира в Новгороді до смерті Теодосія, і далі фрагмент оповідання про нахід татар на Рязань, Володимир, Київ, перерваний фрагментом про Невське побоїще, сі остатні витяги мають подібність до Софійського зводу. Письмо збірника взагалі арх[імандрит] Леонід датує кінцем XV в. [Леонид (Кавелин)]. Систематическое описание славяно-российских рукописей собрания графа А.С.Уварова. — М., 1893. — Ч. 3].

ту”, джерело якої ми тепер знаємо: трудно припустити, щоб книга Ісака Сирина заблудила до в[елико]княжкої канцелярії — не спроваджували ж її навмисне задля тієї записі. “Похвалу” ж не можна уважати особним утвором, що мав становити окрему літературну цілість, і як такий — циркулювати по В[еликому] кн[язівству] Литовському — зміст її занадто бідний для такої ролі.

Не надаючи особливої ролі особі м[итрополита] Гарасима в сій справі (хоч з записі видно, що був то, як на той час, не послідній “книголюбець”), я думаю, що смоленські літописні записки, введені в літопись, смоленська місцева закраска в оповіданні літописнім, нарешті — смоленське джерело “Похвали” вказують, дійсно, на Смоленськ як на місце, де зложився той конгломерат, що звемо ми Найдавнішою русько-литовською літописсю. Більш того — факт користання з записі 1428 р., що найправдоподібніше — переховувалась ніде, як при катедрі, друге — факт написання р. 1495 “повелѣніем” смоленського владики літописного збірника, куди заведено і Найд[авнішу] р[усько]-литовську літопись, — можуть вказувати, на нашу думку, що Найд[авніша] р[уська] літопись стояла в якомусь зв’язку з єпископською катедрою смоленською, була зложена, може, кимсь з місцевого кліру або з єпископського двору.

Уклад “Похвали” дає нам, зрештою, міру літературної здібності укладчика Русько-Литовської літописі. Міра непоказна. Укладчик, очевидно, був чоловік обчитаний, “почитатель книжний”, з охотою до книжного риторства (яким показує він себе і в літописнім оповіданні — напр., про війну Литви з Смоленськом), але без хисту літературного. Найбільш талановиті частини літописі: вступна повість і епізод про Поділля, як ми бачили вже, не можуть йому належати, взяв він їх готовими — чи в Смоленську, чи звідкись спровадив — того не можемо знати. На основі записок літописних і усної традиції виповнив він рр. 1383—1396: сам він в ті часи “бѣ младѣ” і не міг писати з власної пам’яті; рр. 1395—1413 заповнив літописними записками, а рр. 1429—1436 на підставі записок і власної пам’яті вже міг описати; деякі епізоди до сього, як напр., опись з’їзду коронаційного, оповідання за татарських ханів, ставлених Витовтом, що повставляв він в “Похвалу” — знайшов він, мабуть, готовими. Зрештою — “Похвала” сама; за неї сьмоговорили.

Коли ж се мало бути? Безпосередніх вказівок про се не маємо. “Повісті” про Кейстута та Ягайла та про Подільську землю могли щось випередити загальну роботу укладчика; в них не знаходимо натякань на часи по

смерті Витовта¹. В самій літописі нема натякань на часи пізніші від р. 1436; правда, літописні записки на кінці її сягають пізніших років — 1445, а в Познанськiм кодексі мали б належати до ще пізнішого часу, але сі кінцеві записки вже могли пізніше до літописі бути прилучені. Зрештою, то вияснять інші кодекси літописні.

У Львові 11 (23) X, 1895

---

¹ Може мати своє значіння, що тут “король” — значить Ягайло, се могло би вказувати на часи до смерті Ягайла; називається він на ім'я аж в оповіданні про смерть Витовта. Доводи д-ра Прохаски на с. 30 про пізніше написання мене не переконують, тим більше що сам він на іншiм місці (“Kwart[alnik] hist[oryczny”], 1888, р. 300) справедливо признав, що в тексті літописі маємо тут пропуск, як видно з латинського перекладу. [*Prochaska A. Przeklad ruskiego latopisca... — S. 200*].

ними правилами ведення бою, Лев власноруч убив ятв'язьких князів, але під час бою на нього напали переважаючі кількісно вороги. На поміч своєму князеві підіспіли молодші дружинники. Саме про них йдеться у цьому уривку. М.Грушевський і тут вперше спростовує існування ятв'язького князя Малія.

О. Мазур

a propos (*франц.*) — між іншим

lectio difficilior (*лат.*) — невірогідний варіант прочитання

parvenu (*франц.*) — вискочка

Похвала в[еликому] кн[язю] Витовту, кілька уваг про склад Найдавнішої русько-литовської літописі

Друкується за виданням: ЗНТШ. — Львів, 1895. — Т. VIII — С. 1–16;
Підпис: *Написав М.Грушевський*. Передрук зі збереженням пагінації першодруку — Розвідки й матеріали до історії України-Руси. — Львів, 1896. — Т. I.

Праця М.С.Грушевського, присвячена панегірику на честь великого князя литовського Витовта (1392–1430), що дійшов до нас у складі білорусько-литовських літописів, постала в часи, коли дослідження останніх тільки починалося. Суттєвою перешкодою на шляху наукового опрацювання таких літописів був брак корпусного видання їхніх текстів; уперше таку публікацію було здійснено тільки у 1907 р. (Западнорусские летописи // Полное собрание русских летописей. — СПб, 1907. — Т. 17; про пов'язані з цим виданням колізії див.: *Улащик Н.Н.* Подготовка к печати и издание тома XVII “Полного собрания русских летописей” // Летописи и хроники. 1973. — М., 1974. — С. 360–368). Тож, зрештою, не дивно, що навіть такий визначний фахівець, як О.Соболевський, не помітив текстуального зв'язку між записами у віднайденому ним рукописному збірнику слів Ісака Сирина та літописною “Похвалою Витовту”. З'ясування цього зв'язку є цілком заслугою М.Грушевського — на чому він і сам наголошував, коментуючи твердження М.Дашкевича, що честь цього відкриття належить О.Соболевському: “...Коли можна прикладати гучну назву “открытия” такому не дуже важному фактові, то був він моїм ділом...: ак[адемік] Соболевський видав записку 1428 р., нічим не натякаючи на її зв'яз з “Похвалою”, і, думаю, немає найменшої потреби в такім “приятельським” убиранні його в чужі заслуги” (*Грушевський М.С.* Історія України-Руси. — К.; Львів, 1907. — Т. 6. — С. 363–364. — Прим. 1). Пізніше М.Грушевський доволі детально розглянув “Похвалу Витовту” в своїй “Історії української літератури”, де, скориставшись нагодою, передрукував не лише її текст, а й нотатки переписувача слів Ісака Сирина, котрі, як зауважив дослідник, стали літературним підґрунтям “Похвали” (див.: *Грушевський М.С.* Історія української літератури. — К., 1995. — Т. 5. — Кн. I. — С. 187–190). Доробок М.Грушевського в окресленій царині оцінив Ф.Сушицький, охарактеризувавши його як “цінний крок наперед в освітленні питання про походження як “Похвали Витовту”, так і смоленських частин цілого

літопису [найдавнішої редакції. — *О.Р.*]” (*Сушицький Т.* Західно-руські літописи як пам’ятки літератури. — К., 1921. — Ч. I. — С. 39–40); при цьому сам науковець вніс чи не найвагоміший внесок у студіювання згаданої пам’ятки, дослідивши її в 10 списках (див.: *Сушицький Т.* Західноруські літописи... — К., 1929. — Ч. II. — С. 292–305). На жаль, передчасна смерть дослідника (1920 р.) стала на перешкоді його планам видрукувати якісь “нові списки” літописного панегірика Витовту (це зауважив у своїй передмові О.Назаревський: *Сушицький Т.* Західноруські літописи... — Ч. II. — С. VII. — Прим. 2); нині про їхню долю нічого не відомо. За останнє десятиліття до наукового обігу запроваджено тільки один новий список “Похвали Витовту” в промосковській редакції, що зберігся у складі Безднинського літописця (*Корецький В.П.* Безднинский летописець конца XVI в. из собрания С.О.Долгова // *Записки отдела рукописей ГБЛ.* — М., 1977. — Вып. 38. — С. 192, 205–206). Що ж до наукового вивчення пам’ятки у новітній літературі, то навряд чи можна погодитись із коментатором останнього видання “Історії української літератури” М.Грушевського, що воно було “досить активним”¹ — йшлося, радше, про розгляд цього сюжету в контексті історії книжності XV–XVI ст., переважно доволі побіжний. Зі спеціальних праць з цієї проблематики відзначимо тільки: *Морозова Н.* От гибридного церковнославянского к “простой мове” (на матеріалі “Похвали Витовту”) // *Valoda.* — 1997. — Daugavpils, 1999. — С. 118–122).

с. 50 ... чи русько-литовські... — в сучасній літературі за цими літописами закріпилася назва білорусько-литовських. Про термінологічні розбіжності в їх окресленні див.: *Улащик Н.Н.* Введение в изучение белорусско-литовского летописания. — М., 1985. — С. 3.

... і їх початок, і їх уклад, і їх культурно-історичне значіння... — окреслені питання значною мірою з’ясовані у згаданих вище дослідженнях Т.Сушицького і М.Улащика. Див. щодо цього також: *Чамярьшкі В.А.* Беларускія летапісы як помнікі літаратуры (Мінск, 1969); *Семянчук А.А.* Беларускія летапісы і польскія хронікі (Гродна, 2000).

... або Супрасльської (тепер невідомої)... — нині Супрасльський літопис зберігається у Санкт-Петербурзькому інституті історії Російської Академії наук (ф.115, № 143).

¹ *Грушевський М.С.* Історія української літератури. — С. 248. Зауважимо також вульгаризацію цього сюжету тим-таки коментатором С.К.Росовецьким, який знайшов місце, аби висловити обурення “підлабузницьким захватом складача і редакторів” “Похвали Витовту”, розцінивши його як “ознаку глибокої деморалізації українських і білоруських книжників, котрі на той час і мріяли забули про якусь державність для своїх народів” (*там само*). Далекою від історичних реалій є й поширена нині у паранаукових колах міфологізація Луцького з’їзду монархів (1429) як подія загальноєвропейського масштабу, що ґрунтується на текстуальній похибці — об’єднанні у білорусько-литовських літописах другої редакції “Похвали Витовту” з оповіданням про коронаційний з’їзд, що відбувся у 1430 р. у Вільно (детальніше про ці події див.: *Blaszcyk St.* Burza Koronacyjna. Polska i Litwa 1429–1430. — Poznań, 1998).

с. 51 ... про нові находки... — перелік відомих на сьогодні списків білорусько-литовських літописів див. у праці В.Чемерицького: *Беларускія летапісы...* — С. 13. Див. також їх останні видання: *Хроника Быховца // ПСРЛ.* — М., 1975. — Т. 32; *Летописи белорусско-литовские // ПСРЛ.* — М., 1980. — Т. 35.

... в збірнику Авраамки... — насправді на час появи праці М.Грушевського цей літопис (нині відомий як Віленський) вже побачив світ у виданні (Отривок краткой литовской летописи, находящейся в летописном сборнике, именуемом летописью Авраамки / Изд. А.Ф.Бычков. — СПб., 1893).

... і призначена тоді до друку в його виданнях... — праця І.Тихомирова, нагороджена Уварівською премією у 1881 р., вийшла друком лише через 20 років (*Тихомиров И.А. О составе западнорусских, так называемых литовских летописей // Журнал Министерства народного просвещения.* — 1901. — № 3. — С. 1–36); № 5. — С. 7–119).

... Найдавнішої руської літописі або літописі Київської (XII в.)... — йдеться про складові частини Іпатського зводу: “Повість минулих літ”, що охоплює добу від біблійних часів до 1118 р., та Київський літопис, де описуються події 1119–1200 рр.

с. 52 ... записки літописні... — докладніше про структуру літопису та описані в ньому події див.: *Сушицький Т. Західноруські літописи...* — Ч. I. — С. 102–136; Ч. II. — С. 137–166.

с. 54 ... запис з рукописного збірника слів Ісака Сирина Петербурзької публічної бібліотеки... — йдеться про публікацію: *Соболевский А.И. Запись начала XV века // ЧИОНЛ.* — К., 1895. — Кн. 9. — Отд. 2. — С. 219–222. Текст надрукованого Соболевським запису перевидано: *Западнорусские летописи.* — С. 417–420; *Грушевський М.С. Історія української літератури.* — Т. 5. — Кн. I. — С. 188–189.

с. 60 ... цитатами з Святого Письма... — на початку “Похвали” містяться цитати з Книги Товіта (12:7) та першого послання Петра (2:17).

... про коронаційний з'їзд... — з'їзд, запланований у Вільно на 8 вересня 1430 р.

... що знаходиться в рук[описі] Супрасльській... — див.: *Летописи белорусско-литовские.* — С. 57.

О.Русина

ad usum domesticum (лат.) — для домашнього вжитку
ex abrupto (лат.) — тут: без традиційних вступних розділів
pendant (лат.) — тут: як додаток за аналогією
a priori (лат.) — тут: безперечно

Запись руська 1473 р.

Друкується за виданням: ЗНТШ. — Львів, 1895. — Т. V. — С. 2–3.

Публікація документа обумовлювалася значною мірою руською мовою написання, що для Галичини XIV–XV ст., як зазначає сам автор, є рідкістю. По-

ЗМІСТ

<i>П.Сохань</i> . МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ — ПАТРІАРХ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ.....	7
<i>П.Кулаковський</i> . ІСТОРИЧНІ ПРАЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО КІНЦЯ 1880–1890 рр.	14
Розділ I. АРХЕОГРАФІЧНІ ЗАМІТКИ, ПЕРЕДМОВИ ТА ПУБЛІКАЦІЇ ДО ЗБІРНИКІВ ДЖЕРЕЛ	27
Про видання джерел до історії українсько-руської	29
Архів Скарбу Коронного в Варшаві. Замітка археографічна	33
“Статут друкований”	37
Передмова до тому 1-го “Жерел до історії України-Руси”	38
Передмова до тому 2-го “Жерел до історії України-Руси”	44
Примітки до тексту Галицько-Волинської літописі	46
Похвала в[еликому] кн[язю] Витовту	50
Запись руська 1473 р.	66
Опись подільських замків 1494 р.	68
Описі Перемиського староства 1494–1497 рр.	84
Дозвіл кор[оля] Жигимонта митнику Петрашку на передачу с. Крогульця кам’янецькому наміснику Григорію 1509 р.	106
Королівський дозвіл на викуп Кам’янецького староства 1456 р.	108
Кілька київських документів XV–XVI в.	110
Два документи з внутрішньої історії В[еликого] кн[язівства] Литовського XVI в.	126
Київський каштелян і козаки	129
Документ 1586 р. про козацький промисел.	133
Надання Оришевському Копистерина та Гайсина	135
Надання магдебурзького права містечку Дідову (в Київщині), 1596 р. .	138
Слобода Полтава в 1630 р.	141
Розділ II. АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ	143
Дальші розкопки в с.Чехах	145
Молотівське срібло	146
Гончариха	147
До Болеховщини: Губинське городище	150
Похоронне поле кам’яного віку в с.Чехах (пов[іт] Брідський)	151
Дрібничка до генеалогії Шевченка	152

Розділ III. ІСТОРИЧНІ ТА ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ . . .	153
Південноруські господарські замки в половині XVI століття	155
Волинське питання 1097–1102 рр.	182
До питання про Болохів	210
Громадський рух на Україні-Русі в XIII віці	216
Економічний стан селян на Подністров'ї Галицьким в половині XVI в. на основі описей королівщин	243
Економічний стан селян в Перемиському старостві в середині XVI в. на основі описей королівщин	290
Секретна місія українця в Берліні р. 1791.	321
Барська околична шляхта до к[інця] XVIII ст.	323
Розділ IV. ОГЛЯДИ, РЕФЕРАТИ ТА РЕЦЕНЗІЇ	337
Українські жиди	339
Тимчасова комісія для розгляду давніх актів. За традицією Київська археографічна комісія	351
З питання про організацію управління й суду в Подільській землі в XIV і XV в.	360
Новини археологічні.	361
Про деякі форми шляхетського землеволодіння в Південно-Західній Русі.	363
Організація старостинського й околичного управління в Барському старостві XVIII ст.	364
Нові розправи про внутрішній устрій В[еликого] кн[язівства] Литовського	365
КОМЕНТАРІ	395
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	559
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК.	575

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 5

Серія "Історичні студії та розвідки (1888—1896)"

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>С.Довба</i>
Комп'ютерний набір і верстка	<i>Л.Гринчишин</i>
Коректори	<i>Р.Гамада, М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянчин</i>

Здано на складання 10.03.2003. Підп. до друку 15.12.2003.

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Асадему. Офс. друк.

Умовн. друк. арк. 47,73. Умовн. фарбовідб. 48,13. Обл.-вид. арк. 37,34.

Наклад 7000 прим. Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 22.

Вид. № 82. Зам. 550-3.

Державне спеціалізоване видавництво "Світ"

79008 м. Львів, вул. Галицька, 21

www.dsv-svit.lviv.ua

e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Надруковано з готових діапозитивів на

ВАТ "Львівська книжкова фабрика "Атлас"

75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —

Т. 5: Серія "Історичні студії та розвідки (1888—1896)". — 2003. —
592 с.

ISBN 966-603-223-6; 966-603-276-7 (т. 5).

П'ятий том зібрання праць М.Грушевського у 50-ти томах розпочинає нову серію "Історичні студії та розвідки". У ньому вміщені статті, джерелознавчі розвідки та науково-інформаційні публікації, які друкувалися у журналах "Киевская старина", "Чтения ИОНЛ", "Правді", "Записках НТШ" протягом 1888—1896 рр.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ISBN 966-603-223-6

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 966-603-276-7 (т. 5)